

Pohnuté osudy troch obcí v časoch tureckej nadvlády. Sonda do dejín katastra Palárikova

JAROSLAV NEMEŠ

Katedra histórie, Filozofická fakulta Katolíckej univerzity, Ružomberok

Po bitke pri Moháči (29. augusta 1526), v ktorej padol aj uhorský kráľ Ľudovít II., mali už osmansko-turecké hordy¹ možnosť priamo ohrozovať tiež územie súčasného Slovenska. Aj keď sa ich záujem o banské mestá zdal väčší, častými vojenskými výpravami ohrozovali i územie Podunajskej nížiny. Ich koloniálne panstvo počas jeden a pol storočia neustále menilo hranice. Domáce obyvateľstvo trpelo častými útokmi, drancovaním a rabovaním, či nadmerným daňovým zaťažením. Cieľom našej štúdie je na príklade troch obcí potvrdiť alebo vyvrátiť, do akej miery je táto predstava reálna, prípadne zistiť mieru jej pravdivosti. Na príklade vybraných obcí by sme chceli ilustrovať, ako prebiehal život na tureckom pomedzí a akým spôsobom tu ľudia prežívali. Môžeme sa o to pokúsiť, nakoľko toto územie je relatívne dobre archeologicky preskúmané a navyše k jeho osídleniu máme i dostatok písomných správ.

Začiatkom 16. storočia a počas celého jeho trvania sa v chotári dnešného Palárikova sústredil život obyvateľstva viac-menej na troch centrálnych miestach. Historicky máme potvrdenú existenciu obcí Palárikovo, Križovany a Svätý Jur, ktoré sa začiatkom novoveku spomínajú v písomných prameňoch. O obci Čiky, ktorá sa prvý raz spomína v roku 1221, v tomto období už nemáme žiadne písomné správy, ako usadlosť sa obnovuje až v 18. storočí. Všetky obce sa nám prvý krát objavili v listinách takto: Čiky (*villa O Cheke*²) v roku 1221, Palárikovo (*villa*

¹ Pri používaní termínu „turecký“ musíme byť obozretní, lebo na expanzii Osmanskej ríše sa nepodieľali iba Turci, ríša bola viacnárodná. Súčasťou vojenských jednotiek boli napr. aj oddiely Tatárov.

² *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus : Árpádkori új okmánytár, tom. 11.* Ed. Gusztáv Wenzel. Budapest : Eggenberger Ferdinánd Akademiai, 1873, s. 160, č. 103; MARSINA, Richard (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae, tom. I.* Bratislava : SAV, 1971, s. 197, č. 266.

Meger³) v roku 1248, Svätý Jur 1423 (*possessio Zenthgergh*⁴) a Križovany 1424 (*villa Kerezthur*⁵). Mali rôznych vlastníkov, ale začiatkom 15. storočia sa všetky štyri dostali pod správu Šurianskeho hradu, ako to dokladá napr. listina z 24. februára 1457.⁶

Chotár dnešnej obce Palárikovo patril do južnej časti Nitrianskej stolice, nachádzal sa medzi riekami Váh a Nitra. Pôvodne stredoveké obce ležali na území dolného toku rieky Váh v jej inundačnom pásme. Vyššia vodná hladina a následné záplavy v tomto období výrazne ovplyvňovali život tamojších obyvateľov. Vysoká hladina Váhu na rovine nemala okrem vyvýšených pieskových dún takmer žiadnu prekážku. Keďže prevažným zamestnaním obyvateľstva na tomto území bolo už oddávna roľníctvo a pastierstvo, hlavne na jar boli často skúšaní. Systém hrádzí, odvodňovacích kanálov a protipovodňových násypov, tzv. týtešov, sa začal budovať až v 18. a 19. storočí. Problémy sa však definitívne zmenšili až po regulácii vodného toku rieky Váh.

Palárikovský chotár má rovinný charakter, avšak v jeho východnej polovici sa tiahnu vlny pieskových dún orientované smerom SZ-JV. Celkovo ide o päť dún, z ktorých tri sú súvislé a do diaľky presahujú kataster obce. Ich reliéf vznikol v štvrtohorách (v kvartére), sú teda z geologického hľadiska pomerne mladé. V súčasnosti pozorujeme v dôsledku intenzívnej poľnohospodárskej činnosti, vplyvu vody a vetra proces ich erózie, mnohé duny zanikajú či už úplne viditeľne zanikli. Archeologické lokality sústredené na ich vrcholoch sa tak dostali do stavu ohrozenia.

Z archeologického hľadiska je v chotári dnešnej obce Palárikovo doložená existencia osídlenia zo 16. a 17. storočia na siedmich samostatných lokalitách. Najmä západná časť katastra bola pravidelne

³ MARSINA, Richard (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae, tom. II.* Bratislava : Obzor, 1987, s. 219, č. 312.

⁴ *Zsigmondkori oklevéltár X (1423)*. Ed. Norbert C. Tóth. Budapest : A Magyar országos levéltár kiadványai, 2007, s. 604 [A Magyar országos levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 43]. Odlišne prvú písomnú zmienku v roku 1424 uvádza *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku II.* Red. Miroslav Kropilák. Bratislava : Veda, 1977, s. 366-367.

⁵ Delili sa na Horné a Dolné Križovany. Viac *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku II.*, s. 366-367.

⁶ Obce sa spomínajú ako *Keresthur*, *Megyer*, *Zenthgewrgh* a jedna usadlosť ako *predium Chykeveghaza*. Magyar Országos Levéltár Budapest (MOL) DL 15127.

ohrozovaná záplavami a trvalejšie osídlenie na nej v dávnej minulosti až do 18. storočia nevznikalo. Pôda tam nebola na poľnohospodársku činnosť vyhovujúca. Dodnes o tom svedčia močariská, tzv. struhy, ťažké nívne pôdy a lužné lesy neďaleko Váhu. Osídlenie preto vznikalo iba vo východnej polovici katastra.

Lokalita č. 1 Vršok v obci – pozdĺžna piesková duna tiahnuca sa v centre intravilánu dnešnej obce Palárikovo, domami husto zastavané územie. Prieskumom Bélu Szókeho a Jánosa Nemeskéryho z roku 1952⁷ a naším prieskumom zo 17. marca 1992 bolo potvrdené osídlenie v neskorom stredoveku až ranom novoveku. Ide o úlomky nádob, tanierov a misiek, väčšina črepov je glazovaná, prevažujú odtiene hnedej, zelenej, žltej a červenej farby. Zaujímavý je úlomok z tela nádoby s dierkovaním, asi cedidla alebo kadidla (priemer dierok 5 mm, červená keramika glazovaná zeleno-oranžovo). Správa v dokumentácii Archeologického ústavu SAV v Nitre hovorí o osídlení tejto lokality v piatich historických obdobiach.⁸ Je takmer isté, že na tomto mieste stálo včasno-novoveké Palárikovo po tom, čo v 15. storočí spustla lokalita na tri kilometre vzdialených pieskových dunách – na „Čontoške“ a „Šopách“. Tu sa nachádza aj dnešné centrum obce.

Zaujímavý je i náhodný nález časti kamenného žarnova nami zdokumentovaný 12. novembra 1992. Boli sme privolaní k objavu spodného kameňa žarnova, tzv. ležiaka, miestnym obyvateľom pánom Duchoňom.⁹ Vykopal ho na vlastnom dvore okolo roku 1982 v hĺbke asi dvoch metrov. Pôvodne okrúhly kameň s vonkajším priemerom 385 mm bol rozlomený na dve polovice, ktoré spolu vážili 16,15 kg. Materiálom bol ryolit ružovo-fialovej farby dovezený pravdepodobne zo Žiarskej kotliny. Nález dokumentuje dobové zamestnanie obyvateľstva.

Lokalita č. 2 Dolné Krížovany, naľavo od cesty – dlhšia piesková duna s dvoma vyvýšeninami, dnes pole a domy so záhradami. Prieskumom 4.

⁷ SZÓKE, Béla - NEMESKÉRI, János. Archeologické a antropologické poznatky z výskumu v Bešeňove pri Šuranoch. In *Slovenská archeológia*, 1954, č. 2, s. 105-127. Podrobnejšie výsledky z prieskumu z Palárikova sú uložené v dokumentácii Archeologického ústavu SAV v Nitre pod heslom Palárikovo.

⁸ Prieskum Bélu Szókeho a Jánosa Nemeskériho z roku 1952.

⁹ Námestie padlých hrdinov č. 33, dvor pána Duchoňa, pri „Malom parku“. Nález na základe našej správy publikoval Ing. Imrich Szabó (SZABÓ, Imrich. *Kultúrna minulosť Palárikova*. Nové Zámky : Crocus, 1997, s. 102).

mája 1992 sme na dune našli úlomky glazovanej keramiky, sklenených nádob a tehíel zo 16.-17. storočia. Ide o jednu z usadlostí ranonovovekého Medera ležiaceho na neďalekom Vršku. Zaujímavý je nález malej železnej podkovy rozmerov 67x62 mm z vojenskej obuvi, ktorý možno zaradiť k tomuto historickému obdobiu.

Lokalita č. 3 Kopcová remíza – mohutná duna dosahujúca výšku 119,07 metrov nad morom, najvyššie položené miesto v extraviláne obce. Tiahne sa vedľa železničných koľají idúcich do Tvrdošoviec. Výskumy Jozefa Paulíka¹⁰ z rokov 1972 – 1973 a Leva Zachara¹¹ z roku 1974 dokázali existenciu osady z konca 12. storočia najmenej do polovice 16. storočia.¹² Na najvyššom mieste tejto pieskovej duny bol zistený drevozemný strážny hrádok (palánka) postavený v časoch tureckej hrozby.¹³ Na tomto mieste predpokladáme jestvovanie stredovekých a ranonovovekých Križovian spomínaných až do roku 1608.¹⁴ O lokalite sa ešte budeme bližšie zmiňovať.

Lokalita č. 4 Englové, pri železnici. Pri prieskume v marci roku 1992 sme na ukončení pieskovej duny našli časť stehennej kosti dospelého ľudského jedinca (*caput ossis femoris*). Pri jeho datovaní nám napomáha fakt, že sme ho objavili na samom konci pieskovej duny protitureckej „pevnôstky“ a iné nálezy okrem ojedinelých úlomkov novovekých nádob odtiaľ nepoznáme.

Lokalita č. 5 Sv. Jur, juhovýchodne od dnešnej osady – mohutná piesková duna tiahnuca sa dnes na obrábanom poli, zasahujúca aj do záhrad. Prieskum sme vykonali 16. marca 1992, na severozápadnom svahu tejto rozsiahlej lokality sme našli niekoľko úlomkov keramiky. Neprispejú však žiadnou informáciou k otázke vzniku a zániku osídlenia. Možno

¹⁰ Výskum J. Pavlíka (1972 – 1973) bol publikovaný v PAULÍK, Jozef. Výskum Archeologického ústavu SNM v rokoch 1972-73 v Palárikove. In *Múzeum*, 1974, roč. 19, č. 1, 4s; tenže. Výskum protitureckej opevnenej polohy v Palárikove. In *Zborník SNM*, 1990, História 30, s. 85-107. Tam pozri i ďalšiu početnú literatúru.

¹¹ Výskum Leva Zachara z roku 1974 bol spracovaný v koautorstve: EGYHÁZY-JUROVSKÁ, Beata - ZACHAR, Lev. Príspevok k stredovekému osídleniu v Palárikove, okr. Nové Zámky. In *Zborník SNM*, 1987, História 27, s. 95-115.

¹² EGYHÁZY-JUROVSKÁ - ZACHAR, Príspevok k stredovekému osídleniu, s. 106.

¹³ PAULÍK, Výskum protitureckej opevnenej polohy, s. 85.

¹⁴ Magyar Országos Levéltár Budapest (MOL), Kamarai levéltár, Conscriptio portarum (sectio E 158), Connumeratio humorum Comitatus Nitriensis a 1608. A 2650, fol. 385-392. Tu sa spomínajú Križovany už ako *deserta* – opustené.

práve na tomto najexponovanejšom mieste stál neskorostredoveký Svätý Jur,¹⁵ o ktorom máme prvú písomnú správu z roku 1423¹⁶ a poslednú z roku 1572.¹⁷

Lokalita č. 6 Svätý Jur, duna pri Cergáte – dve sotva viditeľné vyvýšeniny idúce z oboch strán agátového lesíka smerom k Dlhému kanálu (tzv. Cergátu). Prieskumom dňa 7. marca a 1. apríla 1992¹⁸ sme na základe početného keramického materiálu nájdeného na povrchu pieskovej duny vymedzili existenciu osídlenia od konca 15. storočia. Objavilo sa tu aj viac úlomkov novovekej glazovanej a mramorovanej keramiky. Išlo však pravdepodobne o krátko obývanú lokalitu menšieho rozsahu, možno o viac usadlostí neskorostredovekého Svätého Jura.

Lokalita č. 7 Drahy, za novým cintorínom. Na mieste troch sotva viditeľných pieskových dún za tzv. Lesíkom a Novým cintorínom (smerom k železničnej trati) sme našli 7. marca 1992 zopár úlomkov glazovaných črepov. No najdôležitejší bol nález kamenného kresadla do stredovekej pušky vyrobený z dlhého retušovaného úštetu zo žltkastého priesvitného kremičitanu. Úštep bol zosekaný do obdĺžnikového tvaru 30x40 mm a hrúbky 7 mm. Kresadlo nám dokazuje existenciu frekventovanej stredovekej cesty využívanej ešte v 19. storočí,¹⁹ ktorá spájala drevozemný hrádok v Križovanoch s Novými Zámkami, možno tadiaľ šla aj jedna z vetiev tzv. Českej cesty.²⁰

Aj zo zoznamu archeologických lokalít si môžeme vytvoriť čiastočný obraz o polohe troch hlavných centier osídlenia v období raného novoveku. Osada Palárikovo ležala na „Vršku“ v intraviláne dnešnej obce,

¹⁵ V 19. a 20. storočí bola táto usadlosť ľudovo nazývaná Svatodžurské.

¹⁶ Zsigmondkori oklevéltár X (1423), s. 604, pozri aj Vlastivedný slovník obcí na Slovensku II, s. 366-367.

¹⁷ MARSINA, Richard - KUŠÍK, Michal (eds.). *Urbáre feudálnych panstiev na Slovensku I*. Bratislava : SAV, 1959, s. 393-395.

¹⁸ Výsledky všetkých prieskumov palárikovského chotára z roku 1992 sme odovzdali do dokumentácie AÚ SAV v Nitre. Za pomoc pri spracovaní keramiky ďakujeme PhDr. Matejovi Ruttkayovi, CSc.

¹⁹ EGYHÁZY-JUROVSKÁ - ZACHAR, Príspevok k stredovekému osídleniu, s. 113.

²⁰ O ceste, ktorá „viedla cez močiare riek Žitava a Nitra a pri Nárhíde (kde bol most) vystúpila na tvrdú pôdu, ďalej šla rovno k Váhu a pri Šintave a Sereďi ho prekročila“, píše podrobnejšie SZÓKE, Béla. Brod na rieke Nitre pri Nových Zámkoch. In *Študijné zvesti AÚ SAV, Janšákov zborník*, 1957, č. 2, s. 105n.

Križovany na „Kopcovej remíze“ a niekoľkých vzdialených dunách a Svätý Jur sa rozkladal na vyvýšeninách v okolí dnešnej usadlosti.

Čo je však podstatné, že z obdobia 16. a 17. storočia sa nám zachovalo aj veľa písomných dokladov. Na základe bohatého písomného materiálu si dokážeme predstaviť vývoj osídlenia v palárikovskom chotári. V písomnostiach nájdeme odraz reálnej tureckej hrozby v živote miestnych obyvateľov. Dokladajú nám nepokojnosť a neistotu časov.

O včasnónovovekých obciach Palárikovo, Križovany a Svätý Jur nachádzame hneď niekoľko správ. Najzávažnejšie svedectvo vydávajú portálne súpisy (resp. súpisy domov) Nitrianskej stolice, ktoré boli vykonané v rokoch 1531, 1532, 1533, 1536, 1537, 1545, 1546, 1548, 1549, 1556, 1576, 1598, 1600, 1601 a 1608.²¹ Neznamená to však, že v každom súpise musela byť zapísaná každá obec a v každom roku musel byť zapísaný aj počet daňovníkov. Obce boli zapísané takto:

Palárikovo: 1533, 1576, 1598, 1600, 1601, 1608

Križovany: 1533, 1576, 1598, 1600, 1601, 1608

Svätý Jur: 1533

Ďalším prameňom boli urbáre feudálnych panstiev. V nich sme zistili iba jeden zápis pre všetky tri obce:²²

Palárikovo: 1572

Križovany: 1572

Svätý Jur: 1572

Pre dejiny 16. a 17. storočia sú významným prameňom i zápisy z cirkevných kanonických vizitácií, ktoré však boli robené iba sporadicky. Ani jedna z troch obcí v nich ale zapísaná nie je.

Z tureckých historických prameňov boli zatiaľ vydané súpisy obyvateľstva z rokov 1570 a 1664, a to vďaka Jozefovi Blaškovičovi, ktorého storočnicu narodenia sme si nedávno pripomenuli (podrobnosti o súpisoch ďalej). V oboch tureckých prameňoch sme našli iba Palárikovo.

²¹ MOL, Kamarai levéltár, Conscriptioes portarum (sectio E 158).

²² MARSINA - KUŠÍK (eds.), Urbáre feudálnych panstiev I, s. 393-395.

Pohnuté osudy troch obcí v časoch tureckej nadvlády. Sonda do dejín katastra Palárikova

Nepodaril sa nám zistiť pôvod informácie, že Križovany boli Turkom poplatné od roku 1555 a Palárikovo od roku 1559.²³ V listinnej podobe máme ešte zachovanú zmienku o Svätom Jure z 8. januára 1521.²⁴

Taktiež sme nepotvrdili ani nevyvrátili, že v súpise cirkevného desiatku z roku 1604 sa uvádzajú v Palárikove viacerí obyvatelia, z ktorých dvaja mali mať slovenské mená.²⁵ Taktiež sa v roku 1617 Palárikovo spomína ako Pustý Meder.²⁶ Tieto informácie však kvôli komplexnosti uvádzame. Zoznam písomných zmienok o obciach sme spracovali formou tabuľky.

Palárikovo v písomných prameňoch:

ROK	SPRÁVA	VÝKLAD
1533	Megyer fran. nyari deserta per totum II	Meder patrilo Františkovi Ľárimu, mal dve trvalo opustené porty
1559	-	začiatok poplatnosti osmanskej strane
1570	(turecky)	Međer falu. Tomáš Rác, jeho syn Štefan Juhás Jakob a jeho sluha František Ján Hegedűš, jeho syn Tomáš Kelemen Tót, jeho syn Jakub Juhás Demeter Počet domov 3 Príjem ročne paušálne 1700 akčie
1572	... Megier ...	Meder
1576	Turcis subiecti Megyer nobil ... por. 2 condescens in sede ... por. 2 residua deserta	Meder v tureckom vlastníctve, patrilo viacerým šľachticom, mal 2 poplatné porty, ďalšie dve porty boli vyčlenené, ostatné boli opustené
1598	Megyer ... domus 7	Meder mal 7 poplatných domov
1600	Megier ... domus 6	Meder mal 6 poplatných domov
1604	-	v súpise desiatku sa uvádza niekoľko obyvateľov, dve mená majú byť slovenské

²³ MARKOVIČ, Karol. *Dejiny Šurian do roku 1868*. Nové Zámky 1943 [Edícia Slovenskej jednoty, sv. 16], s. 55.

²⁴ Ako *possessio Zenthgyerg* (MOL DL 95480).

²⁵ KOLEČÁNI, Karol. *Pamätný spis k 725. výročiu prvej písomnej zmienky o obci Palárikovo*. Autor úvodu Miloslav Kubenka. Nové Zámky 1973, s. 27.

²⁶ Tamže, údaj Kolečáni odpísal z kroniky obce Palárikovo (Slovenský Meder) 2. polovice 20. storočia.

1608	Megyer deserta	Meder opustený
1617	praedium Pusta Meger	vlastníctvo pustatina Meder
1664	(turecky)	Međer, dedina patrí k Ňárhídu (Novým Zámkom), neobývaná, v blízkosti dediny Andód (Andovce). Príjem 1500 akče
1695	praedium Pusza Meger	vlastníctvo pustatina Meder

Križovany v písomných prameňoch:

ROK	SPRÁVA	VÝKLAD
1533	Kerezthwr fran. nyari fl. III levatur	Križovany patrili Františkovi Ňárimu, zaplatili tri zlaté (florény)
1572	... Kerezthwr ...	Križovany
1576	Turcis subiecti Keresthwr ad Suran Por. 3 1/2 condescens in sede por. 1 1/2 reliqua deserta	Križovany pri Šuranoch v tureckom vlastníctve, mali 3 a 1/2 poplatných port, ďalších 1 a 1/2 porty vyčlenených, ostatné boli opustené
1598	Keresthwr ... domus 9	Križovany mali 9 poplatných domov
1600	Keresthwr ... domus 6	Križovany mali 6 poplatných domov
1601	Keresthwr ... domus 6	Križovany mali 6 poplatných domov
1608	Keresthwr deserta	Križovany opustené
1685	Keresztur 12 [unbewohnt sessiones]	Križovany mali 12 neobývaných usadlostí

Svätý Jur v písomných prameňoch:

ROK	SPRÁVA	VÝKLAD
1521	possessio Zenthgyerg	vlastníctvo Svätý Jur
1533	Zenth gyerg nobil. deserta per totum p. VIII	Svätý Jur patrili viacerým zemepánom, mal 8 trvalo opustených port
1572	... Szent Georgi Deczka ...	Svätý Jur Deczka (patril Deckovi?)
1685	St: Georg ist verwisstedt ganz ordt	Svätý Jur je spustnutý, celé miesto

Na základe vykonaných archeologických výskumov a prieskumov a na základe zachovaných písomných správ si môžeme vytvoriť aspoň približný obraz o živote v Palárikove, Križovanoch a Svätom Jure v týchto pohnutých časoch. Osmanské nebezpečenstvo sa tu prejavilo v plnej miere.

Najprv si však pripomeňme dejiny skúmaného obdobia vo všeobecnosti. Ohrozenie priestoru dnešného juhozápadného Slovenska Turkami môžeme rozdeliť do troch etáp. Prvú etapu vymedzíme rokmi 1530 až 1606, teda od prvého nájazdu do tohto priestoru, opakovaných nájazdov až po udalosť tzv. pätnásťročnej vojny. Toto bolo najničivejšie obdobie osmanskej expanzie a zanechalo na osídlení aj najväčšie škody. Po podpísaní žitavského mieru v roku 1606 až do pádu novozámockej pevnosti 1663 nastali tzv. „mierové časy“. A napokon v rokoch 1663 až 1685 spravovali Osmani kraj z dobytých Nových Zámkov, odkiaľ ohrozovali už predtým zdecimované široké okolie. V roku 1685 boli Turci v novozámockej pevnosti kruto vyvraždení, čím sa skončilo ich neslávne panstvo nad týmto krajom.

Prvé výpady do oblasti dolného toku rieky Váh začali už v roku 1530. Smederovský Mehmed beg s vojskom prekročil Dunaj a za podpory uhorského protikráľa Jána Zápoľského smeroval do vnútrozemia. Oblasť, ktorá najviac trpela pustošením, bolo územie medzi riekami Váh a Nitra. V Nitrianskej stolici zostalo 80 úplne alebo čiastočne vypálených dedín.²⁷ Turci sa pri lúpení vyhýbali mestám a hradom, z podrobeného územia odvliekli zajatcov a dobytok. Udialo sa to za jeden týždeň, posledný septembrový tzv. michalský, no škody boli značné. Kronika Mikuláša Ištvánfiho (1538 – 1615) o tomto týždni hovorí²⁸: „Z Vráblov, Čifár, Zlatých Moraviec, Komjatíc odvliekol všetkých obyvateľov, obce podpálil. Napokon sa dal iným smerom a tiahol až k Šintave, Hlohovcu a piešťanským kúpeľom a páliť, raboval a vraždil celý kraj ležiaci pri brehoch Váhu, ktorý má veľký počet obyvateľstva a oplýva hojnosťou všetkého ... To je smutná spomienka na pustošenie oblasti alebo územia rozprestierajúceho sa medzi Váhom a Nitrou oddávna pomenovaného Matúšova zem. Na Mehmedovo plienenie si obyvatelia aj dnes spomínajú s veľkým zármutkom.“²⁹

²⁷ KOPČAN, Vojtech. *Turecké nebezpečenstvo a Slovensko*. Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1986, s. 35.

²⁸ Latinská Ištvánfiho kronika vydaná v roku 1622 vyšla tlačou v maďarčine v nekomentovanom dvojzväzkovom preklade: ISTVANFFY, Miklós. *Magyarország tolténete 1490 – 1606*, vol. 1-2. Prel. György Vidovich. Debreczen : Csáthy, 1867-1871. Krátke citáty z kroniky v slovenčine: HORVÁTH, Pavel. *Rabovali Turci. Výber z kronik a listov zo 16. a 17. storočia*. Bratislava : Tatran, 1972.

²⁹ „Verebelum, Cifarium, Marotum, Comiatum, abductis incolis omnibus succendit. Conversus demum in alteram partem usque ad Sentaviam, & Galgocium ac Thermas Pesthenienses, eam

Spočiatku hordy iba rabovali, no neskôr nadobúdala ich činnosť trvalejší charakter. Nevedno, kedy prvýkrát ohrozili osady Palárikovo, Križovany a Svätý Jur, no od ďalšieho roku 1531 podnikali pravidelné prepady, výnimkou boli iba zimy, kedy obmedzovali svoj pohyb a sťahovali sa viac na bezpečný juh.

Rušné obdobie rokov 1530 – 1533 zachytáva portálny súpis vykonaný v roku 1533.³⁰ Palárikovo a Križovany patrili Františkovi Ňárimu, vlastníkovi Šurianskeho hradu, Svätý Jur patrilo viacerým nemenovaným zemepánom. V Palárikove boli zapísané dve trvalo opustené usadlosti (porty),³¹ takže tu v dobe príchodu súpiscov trvalo nik nebýval, resp. ak áno, nebol schopný nič zaplatiť. Vo Svätom Jure našli dokonca osem trvalo opustených usadlostí. Obyvateľstvo, ak nebolo vyhubené, pravdepodobne zutekalo. Výnimkou boli susedné Križovany, ktoré boli schopné zaplatiť tri zlaté.

Ako vyplýva z písomných správ, problémové majetkové vlastníctvo prevzali v roku 1533 do vlastných rúk Ňáriovci,³² keď získali Šuriansky hrad s okolím, konkrétne František Ňári.³³ Rod pochádzal z obce Bedeg v (dnešnom) Maďarsku, na začiatku 16. storočia si upevnil mocenské pozície prižením sa k Pongráčovcom a usadením sa v Branči, ktorý sa stal ich hlavným sídlom. V tom istom roku získal aj grófsky titul, v roku 1632 barónsky.³⁴ Ani František Ňári však neposkytol obyvateľstvu dostatočnú ochranu pred „pohanmi“, hoci sa šuriansky hradný

omnem penes Vagi ripam regionem, oppidis, pagis, ac incolarum frequentia refertissimam, rerumque omnium abundantissimam, incendiis, caedibus, rapinis longe lateque devastavit.[...] Haec est provincia seu regionis, quae intra Vagum & Nitriam sita est, ac ditio Mathusii veteri nomine vocatur, gravis ac memorabilis clades ac vastitas; quam incolae Mehemetis depopulationem, hac quoque aetate vocant, non sine multo maerore animi, eius memoriam prosequentes.“ (Nicolai Isthvanfi Pannoni historiarum de rebus Vngaricis libri XXXIV. Coloniae Agrippinae : sumptibus Antonij Hierati, 1622, s. 172-173). Pozri aj HORVÁTH, Rabovali Turci, s. 25-27.

³⁰ MOL, Kamarai levéltár, Conscriptioes portarum (sectio E 158), Conscriptioes portarum Comitatus Nitriensis a 1533. A 2646, fol. 71-150.

³¹ Pojem *porta* vysvetľuje KOHÚTOVÁ, Mária. Demografický a sídlitný obraz Západného Slovenska. Bratislava : Veda, vydavateľstvo SAV, 1990, s. 7-21.

³² Vlastivedný slovník obcí na Slovensku II, s. 366-367.

³³ Hrad bol postavený asi v rokoch 1382 až 1403 ako majetok Ctiborovcov. O dejinách hradu najnovšie: ELIÁŠ, Miroslav. *Pamätný spis k dejinám Šurianskeho hradu*. Šurany : Mestské kultúrne stredisko, 2006.

³⁴ NOVÁK, Jozef. *Rodové erby na Slovensku I*. Bratislava : Osveta, 1980, s. 183.

kapitán preslávil v boji proti Turkom, napr. v auguste 1544 víťazstvom pri Salke.³⁵ Pre zmenu spomenieme aj ich neúspech, Vavrinec Ňári sa dostal pri obliehaní Szolnoku do zajatia a bol odvedený do Istanbulu. Z väzenia mu pomohol utiecť Štefan Husár.³⁶

Osady v chotári dnešného Palárikova patrili Ňáriovcom iba krátko. Rod vlastnil šurianske hradné panstvo iba do roku 1565. Potom sa stal kapitánom hradu Šurany Štefan Deršfi, ďalej Ján Kružič, chorvátsky šľachtic, do roku 1569.³⁷

Nová ťarcha bojov doľahla na obyvateľstvo po páde mesta a hradu Ostrihom v roku 1543. Turci obsadili nielen sídlo arcibiskupa, ale aj strategické mesto. V roku 1546 už platili dane Turkom okolité obce Palárikova – Ňárhíd (Letomostie, 3 km severne od centra dnešných Nových Zámok), Ďorok (Györök, aj Gyorok) a Gúg.³⁸

Ostrihomský arcibiskup Pavol z Várdy (1483 – 1549) sa preto v roku 1545 rozhodol vystavať prvú novozámockú pevnosť v chotári obce Lék na ľavom brehu rieky Nitry.³⁹ Jeho nástupca arcibiskup Mikuláš Oláh v stavbe pokračoval. Prvá drevozemná pevnosť mala obdĺžnikový pôdorys so štyrmi nárožnými, tzv. ušnicovými baštami. Bola palánkovou pevnosťou, jej hradby pozostávali z dvoch radov silných stĺpov spojených prúteným pletivom, medzery boli vyplnené hlinou. Steny drevených hradieb boli omazané ílom.⁴⁰ V roku 1546 bol lepšie opevnený aj Šuriansky hrad,⁴¹ takže tu jestvovalo systematické opevňovanie dôležitého regiónu.

Je takmer isté, že práve v tomto čase bol postavený i hrádok pri Križovanoch, konkrétne na Kopcovej remíze. Keďže osada bola iba minimálne osídlená, drevozemný strážny hrádok tu mohli postaviť iba „cudzinci“. Mohli to byť obrancovia novozámockej pevnosti alebo

³⁵ KOPČAN, Turecké nebezpečenstvo, s. 45.

³⁶ NOVÁK, Rodové erby I, s. 183.

³⁷ *Šurany 1138 – 1988*. Šurany : Mestský národný výbor, 1988, s. 7.

³⁸ Všetky tri obce ležali na území dnešného mesta Nové Zámky. KOLEČÁNI, Pamätný spis, s. 17.

³⁹ SZÓKE, Brod na rieke Nitre, s. 107; STRBA, Alexander. *Nové Zámky : história v obrazoch 1545 – 1691*. Nové Zámky : Alexander Strba, 1991, s. 5.

⁴⁰ KOČIŠ, Ladislav. *Nové Zámky v minulosti a súčasnosti*. Nové Zámky : Okresný národný výbor, 1967, s. 15, tam aj prehľad staršej literatúry o dejinách mesta.

⁴¹ PAULÍK, Výskum protitureckej opevnenej polohy, s. 104.

rovnako vzdialeného Šurianskeho hradu. Ich zámerom bolo vybudovať akúsi strážnu „vartovku“, veď Križovany stáli na dôležitej ceste, ktorú sme už spomínali.⁴² V okolí Nových Zámkov sa nachádzali ešte ďalšie opevnené protiturecké polohy, drobné opevnenia, a to v Kolárove (Gute), Komjaticiach, Trnovci nad Váhom a Svodíne. Ich dôležitosť bola iba v ich hustote a početnosti, lebo ich obranný systém nemohol odolávať dlhšiemu sústredenému obliehaniu.

Na základe výskumu vykonaného pracovníkmi Archeologického ústavu SNM v Bratislave (Jozef Paulík v roku 1972 a 1973) si môžeme vytvoriť presnejšiu predstavu o podobe križovianskeho opevnenia. Hrádok bol postavený na navršenej mohyle z mladšej doby bronzovej. Mohol vzniknúť prestavaním staršieho zemianskeho sídla, ktoré bolo po prebudovaní začlenené do systému naddunajského protitureckého limitu.⁴³ Organickým spojivom medzi okružnou priekopou (spojenou azda s ďalšou zložkou vonkajšieho opevnenia – s valom a palisádou) a predpokladanou ústrednou budovou (vežou) bola vnútorná štvorcová palisáda, na existenciu ktorej sa dalo usudzovať na základe v profiloch zachyteného žľabu.

Druhú skupinu nálezových celkov, preskúmaných aspoň v spodných častiach detailne, reprezentovali na lokalite súveké sídliskové objekty, rozložené na ploche ohraničenej vnútornou palisádou a vonkajšou priekopou, medzi ktorými sa dali rozlíšiť dve zemnice – obydlia (objekt č. I/72 a IV/73), zemnica – chata s pecou (II/72) a jedna pivnica (III/72).

Do tretej nálezovej skupiny sa dajú zaradiť obilné jamy predstavujúce jednak osamotené objekty, jednak menšie, akoby do batérie zoradené, ale i rozptýlené jamy (spolu 16 jám). Kým veľké osamotené obilné jamy boli akoby organicky včlenené medzi sídliskové objekty, čím sa i polohou podčiarkuje ich bezprostredná súvislosť so skôr vymedzeným nálezovým komplexom, menšie obilnice boli vyhlbené aj do zasypanej priekopy a vyskytli sa tiež na priestore mimo priekopou ohraničeného areálu. Z tohto dôvodu však nemožno predpokladať ich spolupatričnosť s nálezovým celkom. Jamy akiste súviseli s okolitým osídlením, či už pred alebo po zániku opevneného priestoru.

⁴² EGYHÁZY-JUROVSKÁ - ZACHAR, Príspevok k stredovekému osídleniu, s. 113.

⁴³ PAULÍK, Výskum protitureckej opevnenej polohy, s. 101.

Poslednú nálezovú skupinu tvorili na priekopou ohradenom priestore v jeho juhovýchodnej štvrtine sústredené hroby.

Štyri základné skupiny objektov, ktoré bolo možné datovať aj na základe keramiky približne do 16. storočia, predstavovali uzavretý nálezový komplex, ktorého vznik a existenciu podnietili nezvyčajné dobové pomery na hraniciach tureckej ríše.⁴⁴ V datovaní doby funkčnosti opevnenia pomohli hlavne dva údaje – nález mince kráľa Ferdinanda Habsburského z roku 1557⁴⁵ a nález tzv. srdcového zachycovača zo žoldnierskeho výstroja s ťažiskom výskytu medzi rokmi 1550 – 1590.⁴⁶

Nie je známa presná doba zániku križovianskeho strážneho hrádka, ale okružná priekopa bola zasypaná pomerne zavčasu. Miesto sa muselo ľuďmi ďalej využívať, o čom svedčia obilné jamy zapustené do už zasypanej priekopy. O niektorých objektoch, ktoré vznikli až po zničení opevnenia, sa zmienime neskôr. Ak uvažujeme o jeho postavení v rokoch 1545 – 1546, jeho zánik mohol nastať už v roku 1555, kedy sa stali Križovany Turkom poplatné.⁴⁷ Ale najpravdepodobnejšími rokmi jeho zániku a zničenia mohli byť roky 1575 alebo 1599, kedy sa uskutočnili dve veľké pustošenia okolia Nových Zámkov osmanskými silami. Plienie bolo také ničivé, že Turci zbúrali aj opevnený hrádok v Trnenci nad Váhom.

V druhej polovici 16. storočia sa na juhozápadnom Slovensku zmenila štruktúra sídlisk a sídliskových jednotiek. Obyvatelia v strachu pred Turkami dediny opúšťali, ale viacero obcí zaniklo v dôsledku priameho pustošenia, požiaru alebo jednoducho vymrelo. Turci pripojili Križovany v roku 1555 k Ostrihomskému sandžaku, Palárikovo v roku 1559, takže sa stali nepriateľovi poplatnými. Ostrihomský sandžak mal náhije (kraje) Ostrihom, Tekovské Lužany, Vráble, Bátovce a Ňárhíd (Nové Zámky), Križovany a Palárikovo boli začlenené k tomu posledne menovanému kraju. Zapísanie dediny do svojho daňového registra (tzv. deftera) považovala turecká strana za nepopierateľný dôkaz príslušnosti k Osmanskej ríši.⁴⁸ Zaradené obce museli platiť daň od každej domác-

⁴⁴ Tamže, s. 86-87.

⁴⁵ Tamže, s. 89.

⁴⁶ Tamže, s. 98.

⁴⁷ Vlastivedný slovník obcí na Slovensku II, s. 366-367.

⁴⁸ KOPČAN, Turecké nebezpečenstvo, s. 168.

nosti, od hlavy (mužskej), desiatky z úrody, z dobytku, poplatky za pasenie, za slamu atď. Položíek bolo mnoho a daňový systém bol pomerne zložitý.⁴⁹ Dôležitými sa stali i robotné dni odpracované pre tureckých sipahimov (jazdcov).

Z roku 1570 sa zachoval cenný turecký register pre obec Palárikovo,⁵⁰ ktorý je v ňom zapísaný ako Međer falu. Vypočítavali sa iba mužskí potomkovia, ktorí boli zdaňovaní: *Tomáš Rác a jeho syn Štefan, Juhás Jakob a jeho sluha František, Ján Hegedűš a jeho syn Tomáš, Kelemen Tót a jeho syn Jakub, Juhás Demeter*. Počet domov bol tri, odvádzali ročne paušálne 1700 akče. Ako vidno, v Palárikove registrovali deväť mužov, ženy a deti do 15 rokov sa nezapisovali. Predpokladáme, že každý z nich mohol byť živiteľom rodiny, preto si môžeme vypočítať aj približný počet obyvateľov obce. Čo sa týka mien, v Palárikove sa minimálne dve rodiny živili pastierstvom, a to Jakubova a Demeterova rodina (boli pastiermi oviec – maď. juhász). Jedna rodina mala v priezvisku vyjadrený slovenský pôvod (maď. Tót). Suma, ktorú odvádzali Turkom, bola vyššia. Akče bola drobná strieborná minca s nestálou hodnotou,⁵¹ v druhej polovici 16. storočia predstavoval jeden uhorský zlatý asi 66 akče,⁵² teda mohlo ísť asi o 25 zlatých.

Turecký defter z roku 1570 nespomenul Križovany a Svätý Jur, ich osud nám nie je známy. Každý daňový súpis obyvateľov v tej dobe je však sporný, pretože obce mnohokrát platili na obe strany, tureckú aj cisársku, preto sa prirodzene daniam snažili vyhnúť opustením pôdy. Z opustenej pôdy sa ani tureckej ani uhorskej strane dane neplatili.

Región dnešného Palárikova vtedy ležal neďaleko pomyselnej hranice osmanského panstva, preto tu v určitých obdobiach vznikol systém tzv. kondomínia, spoločnej dvojitej vlády, keď ani jedna strana nemala dosť síl na to, aby presadila svoju nezávislú moc. Pri dvojitom zdaňovaní často obe strany znižovali svoje finančné a naturálne požiadavky na polovicu. O tom, že k takejto forme správy prichádzalo, svedčí i súpis

⁴⁹ Viac a podrobnejšie pozri KOPČAN, Turecké nebezpečenstvo, s. 167-168.

⁵⁰ FEKETE, Lajos. *Az Esztergomi szandzsák 1570. évi adóösszeírása*. Budapest : Magyar Történettudományi Intézet, 1943, s. 167. Za informáciu ďakujem žiaľ už nebohému PhDr. Vojtechovi Kopčanovi, CSc.

⁵¹ KABRDA, Josef. Kánunnáme Novozámockého ejalétu. In *Historický časopis*, 1964, roč. 12, č. 2, s. 199.

⁵² KOPČAN, Turecké nebezpečenstvo, s. 194.

príjmov Ostrihomskeho arcibiskupstva z rokov 1571 – 1573.⁵³ V roku 1572 sa medzi „árendovanými“ (zálohovanými) dedinami spomínajú aj Palárikovo, Križovany a Svätý Jur. Konkrétne zmienka je takáto: „Župe Komárňanskej a Rábskej, časti Nitrianskej, ktoré patria k dištriktu Komárno. Mimo vôd: ..., Križovany, Meder, Svätý Jur Decka ... Medzi vodami: ... Obce zálohovali za 400 zlatých, kedysi 350 zlatých. Teraz ale vlastníctva (držby) medzi Dunajom a Váhom, ktoré sú zdanené desiatkami, nachádzame blízko záplav, zasiate polia úplne zničené. Však ktoré je možné zálohovať, nech sú zálohované, ak nie, môžu sa pozberať...“⁵⁴

Ako zo zmienky vyplýva, okrem tureckej poroby a nadmerného zdaňovania obyvateľstvo ohrozovali aj povodne. Preto vznikali problémy so zásobovaním potravinami a pitnou vodou. Súpis príjmov arcibiskupstva z roku 1572 je zaujímavý aj tým, že sa v ňom poslednýkrát spomína Svätý Jur, ktorý sa hneď potom vytratil z historických prameňov a jeho názov nachádzame až roku 1685. K jeho poslednému oživeniu však prichádza až v 18. storočí, kedy sa celý jeho chotár stal súčasťou majetku grófskeho rodu Károlyi.

Obyvatelia Palárikova a Križovian sa pravdepodobne v rámci povinnej práce (tzv. *gratuitus labor*) zúčastnili aj opevňovaní Šurianskeho hradu, alebo na stavbe novej novozámockej pevnosti v rokoch 1573 – 1581.⁵⁵ Je to možné o to skôr, že už v roku 1569 sa stal Šimon Forgáč vlastníkom Šurianskeho hradu a panstva⁵⁶ a po dostavbe novozámockej pevnosti prebral ako hlavný kapitán Preddunajského kapitanátu od Fridricha Žerotína aj túto hotovú stavbu.⁵⁷ Rod Forgáčovcov je zemepánom oboch obcí od roku 1569.

⁵³ MARSINA - KUŠÍK (eds.), *Urbáre feudálnych panstiev I*, s. 278-409.

⁵⁴ „Comitatus Comaromiensis et Jauriensis partim vero et Nitriensis, quos vocant districtus Comaromienses. Extra aquas: ..., Kerezthur, Megier, Szent Georgi Deczka ... Intra aquas: ... Arendabantur fl. 400, aliquando fl. 350. Nunc vero possessiones inter Danubium et Vagum fluminis sitarum, quae eum decimantur, propter exundationis aquarum segetes sunt penitus deperditae. Quae si poterint arendari, arendentur, sin minus, possunt in spetie colligi.“ MARSINA - KUŠÍK (eds.), *Urbáre feudálnych panstiev I*, s. 393-395.

⁵⁵ KOČIŠ, *Nové Zámky v minulosti*, s. 16. Opevňovacie práce na Šurianskom hrade prikazovali aj viaceré zákonné články z rokov 1556, 1559, 1567.

⁵⁶ Šurany 1138 – 1988, s. 7.

⁵⁷ STRBA, *Nové Zámky : história v obrazoch*, s. 7.

V roku 1576 sú v súpise port v 3. a 4. slúžnovskom okrese⁵⁸ obe obce zaradené do kolónky *Turcis subiecti*. Palárikovo bolo rozdelené do vlastníctva viacerých uhorských zemepánov, dve sedliacke usadlosti zaplatili daň, ďalšie dve usadlosti neboli zapísané medzi zdanené. Tie boli zapísané ako *condescens in sede*, išlo o usadlosti poddaných, ktorí hospodárili na pôde, ktorú dostali od zemepána na základe dohody o podmienkach, za akých mali pracovať a akú protihodnotu mu mali poskytnúť. Ich povinnosti neboli rovnaké ako povinnosti iných, ale určite výhodnejšie. Takýchto ľudí nazývame kondicionálmi.⁵⁹ Ostatné usadlosti boli v Palárikove opustené (*residua deserta*). Križovany mali v tom istom čase spoplatnené tri a pol usadlosti, ďalších jeden a pol usadlosti obývali kondicionáli, zvyšné porty boli opustené (*reliqua deserta*). V oboch obciach však počet obyvateľstva zrejme neprekročil číslo päťdesiat. Boli zaradené k tureckým, platili však obom stranám, uhorskému panovníkovi asi len polovicu.⁶⁰ Spôsob vyberania daní sa však často podobal lúpeniu. Turci sa mnohokrát neštítali vyrabovať ani obce, ktoré im boli poplatné.

Po ťažkých 70. rokoch 16. storočia prišlo koncom 80. rokov k uvoľňovaniu a oslabovaniu moci osmanského panstva. Vnútna kríza rozľahlej ríše a začaté vojny s Perziou oslabili jej expanznú silu. V Uhorsku sa to prejavilo v poklese počtu poplatných obcí, však dane ostatným zvýšili. V niektorých prípadoch to vyvolalo otvorený konflikt.

Na jeseň roku 1591 vyhlásila turecká vláda nový súpis Ostrihomského sandžaku, no asi sedemdesiatka obcí odmietla stretnutie s ich súpiscami, medzi ktorými boli aj blízky Šók (časť dnešných Selíc), Guta (Kolárovo) a iné na okolí.⁶¹

Pre domácich osadníkov boli roky pätnásťročnej vojny (1593 – 1606) veľmi ťažkými. Na juhozápade dnešného Slovenska mala vojna nedozerné následky. Na plieneniach sa spolu s tureckými oddielmi zúčastňovali aj skupiny Tatárov. Časť hôrd postupovala po oboch stranách

⁵⁸ MOL, Kamarai levéltár, Conscriptioes portarum (sectio E 158), Registrum portarum Comitatus Nitriensis a 1576. A 2650, fol. 115-158v. Aj KOHÚTOVÁ, Demografický a sídlištný obraz, s. 119.

⁵⁹ KOHÚTOVÁ, Demografický a sídlištný obraz, s. 37.

⁶⁰ Tamže, s. 58.

⁶¹ KOPČAN, Turecké nebezpečenstvo, s. 84.

rieky Váh až k Trenčínu. Južné údolie Váhu a Nitry bolo vyľudňované. Podľa kronikárov odvliekli v týchto rokoch až tridsaťtisíc zajatcov, čo sa zdá byť ale nadhodnotený údaj. Pravdou je, že v Nitrianskej stolici spustlo až 98 dedín.⁶² Ukončenie dlhotrvajúcich vojen znamenal mier podpísaný pri ústí rieky Žitavy v roku 1606, ktorý znamenal pre obe bojujúce strany potvrdenie existujúcich pozícií.

Ako sa udalosti pätnásťročnej vojny odrazili v živote ľudu spomínaných dvoch obcí? Cenné poznatky čerpáme zo súpisov domov, ku ktorým sa prešlo od sčítavania port. Máme ich zachované z rokov 1598, 1600, 1601 a 1608. Obce boli zapísané takto:

Megyer: 1598 – 7 domov, 1600 – 6 domov, 1601 – 6 domov, 1608 – opustený
Keresthwr: 1598 – 9 domov, 1600 – 6 domov, 1600 – 6 domov, 1608 – opustený

Zo zaznamenaných čísel vyplýva, že ak odvodzujeme počet obyvateľov obce od počtu domov a v jednom dome počítame s deviatimi osobami,⁶³ tak sa počet žijúcich v každej obci pohyboval od 54 po 81, resp. 63 osôb. Obe obce preto patrili medzi menšie, väčšími v okolí boli podľa sčítaní Selice, Tvrdošovce a Ňárhíd. Zníženie počtu obývaných domov medzi rokmi 1598 až 1600 zapríčinil sám veľkovezír Ibrahim, keď v roku 1599 po prerušení rokovaní o mieri v Ostrihome znivočil celé okolie novozámockej pevnosti. Toto pustošenie bolo cieľom jeho vojenskej výpravy.⁶⁴

Už spomínaná kronika Mikuláša Ištvánfiho o pustošení v roku 1599 hovorí: „*Dalšiu časť vojsk poslal s príkazom pustošiť územie po oboch brehoch Váhu. Potom rozdelil do dvoch silných šikov Turkov a vydal im rozkaz, aby pustošili ohňom a mečom všetko, čo im príde do cesty. Sám postupoval medzi Novými Zámkami a Levicami, páliac a ničiac všetko až po mestečko Urmín ... Keď spustošili celý kraj, vracali sa naložení korisťou smerom na mestečká patriace Turzovcom, t.j. na Hlohovec, Prievidzu, Nitrianske Pravno, Bojnice, ďalej na Veľký Kýr a Ivanku pri Nitre a na prilahlé osady patriace k Novým Zámkom, t.j. Tvrdošovce, Ňárhíd a Čifáre. Posledné, hoci boli poplatné Turkom, veľmi kruto vylúpili a vzápätí zapálili hádzaním horiacich fakiel. Odvliekli*

⁶² Tamže, s. 109.

⁶³ Deväť obyvateľov v jednom dome je prepočet Márie Kohútovej (KOHÚTOVÁ, Demografický a sídlisťný obraz, s. 73).

⁶⁴ PAULÍK, Výskum protitureckej opevnenej polohy, s. 105; podľa KOPČAN, Turecké nebezpečenstvo, s. 100.

stáda dobytky a naznášali na hromady úrodu tohto veľmi bohatého kraja a obrátili ju na popol. Veľkým nákladom vybudované obydlia šľachty taktiež vydrancovali a podpálili.“⁶⁵

V kronike je zápis, ako sa domáci obyvatelia lúpeniu bránili, aj keď to Ištvánfi hodnotí ako neúspešné: „Tých obyvateľov, čo so svojimi ženami a deťmi prešli riekou Váh a strhli za sebou mosty v domnienke, že budú už v bezpečí, stihol rovnaký osud, pretože nepriateľ prebrodil riekou. Naši sa iba bezmocne prizerali z neďalekého tábora na dymiace strechy a na oheň, ktorý vyžaroval na všetky strany.“⁶⁶ Aj preto sa mohli Palárikovo, Križovany a Svätý Jur nachádzať v daňových zoznamoch ako opustené, ľudia sa totiž často ukrývali v močariskách, ktorých bolo severným a západným smerom v záplavovom území Váhu mnoho. Močariská sa dodnes v chotári obce Palárikovo zachovali, nebyť veľkých odvodňovacích prác za posledných dvesto rokov, no i teraz sú často na jar premočené obrábané polia.

Najzávažnejšie sú zápisy z roku 1608, kde sa obe obce spomínajú ako opustené (*deserta*). Tento termín vystihoval v staršej fáze zhorené alebo vysídlené usadlosti, ale približne od roku 1600 sa písalo k vypáleným obciam *combusta*. Či boli Palárikovo a Križovany úplne ľudoprázdne, nie je celkom jednoznačné, ale skôr nie. Pojem *deserta* je široký – obec nemusela byť krátkodobo neobývaná alebo dokonca neobývaná vôbec. Mohlo ísť o obec, v ktorej sedliacke usadlosti nedosahovali v období súpisu hodnotu majetku stanoveného na zdanenie, alebo v nich mohli žiť želiari a iní obyvatelia, ktorí neboli sedliakmi a podľa

⁶⁵ „... aliam eorundem manum ad utramque Vagi ripam vastandam emitit. Turcis quoque in duo praevalida divisim agmina, ferro & igni obvia quaeque absumenda committit; ipse facto inter Novam Arcem, & Levam itinere, populando ubique & urendo, ad oppidum Irmelium [...] Pervastata ea regione omni, praeda & sarcinis onusti redeuntes, obvia Turzonum oppida, Galgocium, Privigiam, Pronam, Baimocium, ac penes Nitriam Querium, Ivancam, & attigua Novae Arci municipia Tardosqueddium, Niarhidam, Cifariam, quamvis Turcis tributaria, infensissime direpta, mox iniectis facibus concremaverit: abacti armentorum greges, congesti fertilissime regionis frugum acerui, in cineres redacti, & magnis sumptibus extractae nobilium aedes direptae & incensae.“ (Nicolai Isthvanfi Pannoni historiarum de rebus Vngaricis libri XXXIV. Coloniae Agrippinae : sumptibus Antonij Hierati, 1622, s. 744-745). Pozri aj HORVÁTH, Rabovali Turci, s. 52-53. Za poskytnutie presnejšej informácie ďakujem Mgr. Pavlovi Miklovičovi.

⁶⁶ „... qui Vagum flumen cum coniugibus, & parvulis liberis transierant, disiectisque paulo post pontibus, tutos se fore crediderant, transnatato ab immani hoste fluvio parem cladis fortunam subierunt. Nostri e castris fumantia procul tectorum culmina, & ignes longe lateque; collucentes frustra prospiciebant.“ (Nicolai Isthvanfi, s.745). Aj HORVÁTH, Rabovali Turci, s. 53.

zákonného ustanovenia nepodliehali zdaneniu.⁶⁷ Prípadne obhospodarovali chotár z územia susednej obce. Termín deserta pomenovával aj obce oslobodené od poplatkov – po znovuoobrození už opustenej pôdy sediaci tri roky neplatili dane. Takýto záznam nie je ojedinelý, lebo na konci pätnásťročnej vojny zostalo v Nitrianskej stolici zo 17909 danepoplatných domov iba 3962 domov, čo je len jedna pätina.⁶⁸

Zápisy zo spomenutých rokov 1598, 1600 a 1601⁶⁹ dokazujú priamy život v obciach, kým zápis z roku 1608⁷⁰ navodzuje dojem ukončenia ich živej historickej epochy. Je to aj preto, že pramene zo 17. storočia o oboch obciach takmer mlčia. Do roku 1608 sa Palárikovo údajne spomína v súpise cirkevného desiatku z roku 1604, kde sa hovorí o niekoľkých obyvateľoch, z ktorých dvaja vlastní slovenské mená.⁷¹ Lenže po roku 1608 sa už obec v 17. storočí spomína iba ako opustená. Tento fakt nás oprávňuje vysloviť myšlienku, že pred rokom 1608, prípadne práve vtedy, sa Palárikovo a Križovany rapidne vyľudnili (ak nie úplne).

V roku 1599 kúpil od Forgáčovcov Šuriansky hrad gróf Štefan Ilésházi. Po tom, čo sa pridala na stranu povstalcov pod vedením Štefana Bočkaja, za čo bol potrestaný, odsúdený a musel emigrovať, hrad v máji 1605 dobyl Tomáš Bosniak, ktorý sa stal jeho kapitánom a po roku 1613 aj jeho majiteľom a vlastníkom celého panstva.

V roku 1617 je Palárikovo spomínané ako *praedium Pusta Meger*.⁷² Názov môže predstavovať usadlosť alebo majer, ktorý obrábal jeho majiteľ vlastnými silami, resp. „cudzími“ ľuďmi. Prívlastok *praedium* (vlastníctvo, držba) naznačuje, že obec mala svojho zemepána, ktorý mal z jej chotára nejaký finančný osov.

Situáciu v tomto nejasnom období ilustrujú tiež archeologické nálezy J. Paulíka na Kopcovej remíze, ktorá patrila ku Križovanom. Po zániku tamojšieho hrádka a zničení jeho opevnenia asi v rokoch 1555 –

⁶⁷ Pojem deserta vysvetľuje KOHÚTOVÁ, Demografický a sídlitný obraz, s. 22-31 a 52-54.

⁶⁸ KOPČAN, Turecké nebezpečenstvo, s. 109.

⁶⁹ MOL, Kamarai levéltár, Conscriptioes portarum (sectio E 158), Conscriptioes portarum, A 2650, vydala ich KOHÚTOVÁ, Demografický a sídlitný obraz, s. 119.

⁷⁰ MOL, Kamarai levéltár, Conscriptioes portarum (sectio E 158), Connumeratio portarum Comitatus Nitriensis a 1608. A 2650, fol. 385-392.

⁷¹ KOLEČÁNI, Pamätný spis, s. 27.

⁷² Tamže, s. 17.

1559 (alebo v rokoch 1575 či 1599,⁷³ ako sme spomínali) nezanikol na tomto mieste život úplne. Dokazujú to nálezy obilných jám zapustené do zasypanej okružnej priekopy. Pozornosť si zasluhujú najmä dve z nich. Jama č. 11/72 bola vyplnená časťami ľudských kostier mužského pohlavia. Medzi rozsekanými a rozlamanými kosťami sa vyskytla aj železná súprava na upevnenie kordu⁷⁴ a gombík z vojenskej rovnošaty.⁷⁵ Vedúci výskumu nález vysvetlil ako prípad rozsekaných a do obilnej jamy nahádzaných žoldnierov. Podľa neho išlo asi o vraždu niekoľkých habsburských žoldnierov, ktorých mŕtvy boli ukryté. Podľa slov archeológa tento nálezový celok zachytáva dobový obraz z tureckých čias v poslednom štádiu občasnej okupácie juhozápadného Slovenska.⁷⁶

Spomenieme ešte obilnú jamu č. 3/72, v ktorej sa našla uložená kostra mladého muža (14 až 17 ročného). Pri pravom ramene sa objavila železná pracka z remeňa. Asi 30 cm pod jeho telom ležal brusiarsky kotúč so štvorcovým otvorom v strede.⁷⁷ Nález opisuje krutosť doby a tienisté stránky vtedajšieho života.

Situácia v tejto „zemi nikoho“ bola tak vážna, že je možné konštatovať, že neusporiadané pomery, keď pohraničné oblasti podliehali raz Turkom, inokedy boli majetkom „viedenského“ kráľa, mali svoj adekvátny odraz i v súvekom pohrebnom ríte. Vzhľadom na to, že v tomto období sa šíril protestantizmus, nehovoriac už o dvojitom zdanení obyvateľstva, zdá sa, že pravidlo *cuius regio eius religio* možno pozmeniť na „zem nikoho – takmer nijaké náboženstvo“.⁷⁸

Cirkevná organizácia a cirkevná disciplína v tureckých časoch skutočne upadala. Už v bitke pri Moháči v roku 1526 padli dvaja uhorskí arcibiskupi a piati biskupi. Cirkevná štruktúra sa začala postupne rozkladať, väčšina biskupských stolcov v krajine zostala neobsadená a mnohé farnosti vakantné. Ani v Palárikove a Križovanoch nemáme v 16. a 17. storočí doloženého nijakého kňaza, ani existujúci kostol alebo farskú správu. Počas týchto storočí patrili obe obce k farnosti

⁷³ PAULÍK, Výskum protitureckej opevnenej polohy, s. 105.

⁷⁴ Tamže, s. 96.

⁷⁵ Správa z výskumu v dokumentácii AÚ SAV v Nitre (tzv. malá nálezová správa).

⁷⁶ PAULÍK, Výskum protitureckej opevnenej polohy, s. 96.

⁷⁷ Správa z výskumu v dokumentácii AÚ SAV v Nitre (tzv. malá nálezová správa).

⁷⁸ PAULÍK, Výskum protitureckej opevnenej polohy, s. 103.

Tvrdošovce (*Tardoskedy*), keďže stredoveký kostol na „Čontoške“ zanikol ešte v 15. storočí a dnes sú pod zemou ukryté iba zvyšky jeho základov.⁷⁹ Turci nenechávali vo farnostiach pôsobiť kňazov, hoci niekoľkých rehoľníkov a niektoré rehole na svojom území trpeli.⁸⁰ V polovici 16. storočia máme vo vizitačnom protokole dekanátu Veľký Kýr (*Districtus Ker*) doložené na okolí iba farnosti *Nyarhyd*, *Thardoskedd*, *Komyathy*, *Sok*, *Farkasd*, *Ghugh* a *Bankezy*, pričom v rokoch 1560 bol kňaz iba v Gúgu.⁸¹ V dekanáte Veľký Kýr bolo totiž z 21 farností len 8 obsadených kňazom. Obce Palárikovo alebo Križovany ani neboli spomenuté, ostatné susedné farnosti boli zapísané medzi uprázdnenými (*vacantiae*). Novoveký chrám bol v Palárikove postavený až po roku 1690, kedy sa majiteľom časti šurianskeho panstva stal gróf Dominik Andreas von Kaunitz.⁸² Tento kostol bol však iba provizórny, postavený takmer celý z dreva.

Pravdepodobne neobývané dediny a neobrábaný chotár dostávajú v roku 1613 do rúk Bosniakovci, menovite Tomáš Bosniak (1580 – 1634), šuriansky, filakovský a novozámocký kapitán. Ako katolík bol rozhodným bojovníkom proti „pohanským“ Turkom. Akiste sa Tomáš zaslúžil aj o podpísanie žitavského mieru v roku 1606, lebo bol medzi cisárskymi vyslancami účastní tohto aktu.⁸³

Bosniakovci mali Šuriansky hrad v držbe až do roku 1663, do doby jeho obsadenia Turkami. Hoci v príprave jeho obrany urobil Tomáš ako vlastník všetko, čo bolo v jeho silách, hrad 12. augusta 1663 kapituloval. Jeho syn Tomáš mladší zahynul na bojisku a druhý syn Štefan, biskup a župan v Nitre, zomrel ako posledný potomok po meči v roku 1644.

⁷⁹ Bližšie informácie o lokalite Čontoška uvádzajú HABOVŠTIAK, Alojz. *Stredoveká dedina na Slovensku*. Bratislava : Vydavateľstvo Obzor, 1985, s. 303-304; HANULIAK, Milan. *Sídliškové objekty z Palárikova (okres Nové Zámky)*. In *Z pravěku do středověku. Sborník k 70. narozeninám doc. PhDr. Vladimíra Nekudy, DrSc.* Brno : Muzeální a vlastivědná společnost, 1997, s. 140-147.

⁸⁰ O politike Turkov k cirkvi, kňazom a misionárom najnovšie pojednáva TÓTH, István György. *Missionáriusok a kora újkori Magyarországon*. Budapest : Balassi Kiadó, 2007.

⁸¹ Dnešné názvy Ňárhíd (Nové Zámky), Tvrdošovce, Komjatice, Selice, Vlčany, Gúg a Bánov. Spracované podľa *Visitatio comitatus Nitriensis ex anno 1560*, publikoval BUCKO, Vojtech. *Reformné hnutie v arcibiskupstve ostrihomskom do roku 1564 : Reformatio in Archidiecesi Strigoniensi ad anno 1564*. Bratislava : Unia, 1939, s. 192-193.

⁸² Dominik Andreas I. gróf Kaunitz (1655 Brno – 1705 Viedeň).

⁸³ Šurany 1138 – 1988, s. 10.

Posledná fáza tureckých vojen začala v roku 1663. „*Píseň o Nových Zámkoch*“ to vyjadruje takto: „*Když se písal šestistý šedesátetí, přišel Turek, Tatár, nepřítel ukrutný, obsadil své vojsko před Novými Zámky.*“ Pri strategickej pevnosti Nové Zámky sa zozbierala 16. augusta 1663 vyše 50 tisícová armáda Turkov a Tatárov. Vojsko viedol veľkovezír Mehmed Köprülü. Pevnosť obklúčili od jej severu po juhozápad. Udalosti, ktoré sa tu udiali, zachytil turecký cestovateľ a kronikár Evliya Čelebi (1611 – 1682) vo svojej kronike *Kniha ciest*,⁸⁴ preto poznáme podobu pevnosti,⁸⁵ aj opis prebiehajúcich bojov.⁸⁶ Pred príchodom veľkej osmanskej armády sa vzdali obrancovia hradu Šurany a ešte predtým utiekla posádka svodínskeho hrádka. V novozámockej pevnosti sa bránilo 3000 pešiakov a 500 jazdcov, ktorým velil Adam Forgáč. Robustná a moderná pevnosť kapitulovala 24. septembra 1663 po výbuchu vo Fridrichovej bašte, jej obrancom bol povolený voľný odchod. Kapitán Adam Forgáč bol ako zradca väznený v Rábe.

Dobytím Nových Zámok sa dostalo pod tureckú nadvládu takmer celé juhozápadné Slovensko. Osmani na dobytom území zriadili novú provinciu – šiesty ejálet starého tureckého Uhorska (*Eyalet Uyvar*).⁸⁷ Miestodržiteľom ejáletu menovali pašu Kurda Mehmeda, za defterdára finančného úradu pašu Ahmeda a kádiho Mehmúda efendiho.⁸⁸ Ejálet sa skladal z náhijí (krajov)⁸⁹: Nárhíd, Komárno, Tekov, Nitra, Hont, Žabokreky a Šafa. Už pri dobíjaní pevnosti bolo terčom vojenských

⁸⁴ „Evliya Çelebi Seyahatnâmesi.“ Preklad: KARÁCSON, Imre (ed.). *Evlia Cselebi török világotazó magyarországi utazásai 1660 – 1664*. Budapest : Gondolat, 1985 (1. vyd. 1904 a 1908). Časti o Slovensku vyšli vo viacerých dielach: HORVÁTH, Rabovali Turci; MATUNÁK, Michal. *Život a boje na slovensko-tureckom pohraničí*. [Pamäti a dokumenty, zv. 47] Bratislava : Tatran, 1983; ČELEBI, Evliya. *Kniha ciest. Cesty po Slovensku*. Ed. Vojtech Kopčan. Bratislava : Tatran, 1978.

⁸⁵ Opis pevnosti viď prehľadne KOČIŠ, Nové Zámky v minulosti, s. 15-18; STRBA, Nové Zámky : história v obrazoch, s. 6-7; PISOŇ, Štefan. *Hrady, zámky a kaštiele na Slovensku*. Martin : Osveta, 1983, s. 247-248.

⁸⁶ MATUNÁK, Život a boje... Tam je opísané i zloženie armád, ktoré sa stretli pri Nových Zámkoch.

⁸⁷ KABRDA, Josef. Turecké pramene vzťahujúce sa na dejiny tureckého panstva na Slovensku. In *Historický časopis*, 1956, roč. 4, č. 2, s. 161.

⁸⁸ BLAŠKOVICZ, Jozef. Horné Ponitrie v čase osmansko-tureckej nadvlády. In *Horná Nitra* 14, 1990, s. 106; tam pozri i literatúru k tureckej administratíve.

⁸⁹ KOPČAN, Turecké nebezpečenstvo, s. 178.

výpadov aj jej okolie, priľahlé obce pustošili najmä tatárska jazda a kozáci, no prítomné boli i oddiely moldavského a valašského vojvodu, vazalov Osmanskej ríše. Tieto miesta boli pustošené ako prvé, lebo boli najbližšie.

Novozaložené administratívne orgány sa usilovali čo najskôr vybudovať funkčný systém správy, lebo chceli vyrubiť zákonité dane a poplatky. Získané údaje zapisovali do zošita väčšieho formátu (deftera). Tak sa dostalo spolu 420 obcí v okolí Nových Zámkov na 143 folií defteru č. 115 v Archíve predsedníctva vlády v Istanbule.⁹⁰ V defteri je aj údaj (v preklade)⁹¹: „*Med'er, dedina patrí k Ľárhídu (Novým Zámkom), neobývaná, v blízkosti dediny Andód (Andovce). Príjem 1500 akče.*“ Dediny zapísané v okolí boli „*Ezgó, obec patrí k dedine Ľárhíd, neobývaná. Ostrihomský timár.*“⁹² Príjem 2000 akče. *Fedímeš,*⁹³ *ostrihomský timár.*“ Chotár opustených dedín, ktorých bolo v okolí pevnosti mnoho, bol obyčajne pripojený k niektorej susediacej dedine.⁹⁴ Defter nám potvrdil domnienku, že Palárikovo bolo po celé 17. storočie takmer neobývané, aj keď roku 1664 vykázali z neho istý príjem. Intenzívne rabovanie však okolité obce vyľudnilo.

Turci hospodárili v Nových Zámkoch celých 22 rokov. Ako spravodliví majitelia si spísali svoj zákonník (Kānūnnāme). Podľa neho im odvádzaný desiatok pozostával z produktov zeme, obilnín, zelenín, ľanu, ovocia, muštu a medu.⁹⁵ Zdôrazňovalo sa v ňom, že musí predstavovať iba desiatu časť, nič viac. Proti zneužitiu zdaňovania výbercami obsahoval časti článkov s krutým postihom. Desiatok sa mal vyberať až po žatve a zbere. Produkty dodávané ako daň mala obec odvieŕť do sýpok sipahimov alebo dopraviť na najbližší trh. Dane platili aj tureckí

⁹⁰ BLAŠKOVIČ, Jozef. K dejinám tureckej okupácie na Slovensku. In *Historické štúdie*, 1963, č. 8, s. 95-116.

⁹¹ BLASKOVICS, Jozef. *Érsekújvár és vidéke a török hódoltság korában*. Budapest : Állami Gorkij könyvtár, 1989, s. 241. K tomu aj tenže. *Az Ujvári ejálet török adóösszeírásai*. Pozsony [Bratislava] : Magyar Ifjuság Érdekeit Védő Szövetség ERDEM kiadója, 1993.

⁹² Timár je všeobecné pomenovanie osmanských lén alebo lén s príjmom 2-20 000 akče (KOPČAN, *Turecké nebezpečenstvo*, s. 196).

⁹³ Utany nad Žitavou.

⁹⁴ BLAŠKOVIČ, Jozef. Turecký daňový súpis Nitrianskej župy z roku 1664. In *Agrikultúra*, 1971, č. 10, s. 32.

⁹⁵ KABRDA, *Turecké pramene*, passim; tenže. Kānūnnāme Novozámockého ejáletu, passim.

občania. Zákony boli v tej dobe spravodlivejšie a tresty miernejšie, než ako si Turci stanovili pred sto rokmi.

Doba tureckého panstva sa ale nenávratne končila. K istému uvoľneniu prišlo hneď po podpise „hanebného“ vašvárskeho mieru v roku 1664. Prímerie na dvadsať rokov nebolo i pod tlakom uhorskej šľachty dodržané. Šurany získal generál Adam Cobar až koncom októbra 1684. Turecká posádka Nových Zámkov sa postupne dostávala do izolácie, keď už predtým padlo aj Štúrovo (*Parkan*) a Ostrihom. Dňa 19. augusta 1685 vojvoda Karol Lotrinský zahubil so svojím niekoľko desaťtisícovým vojskom asi päťtisíc Turkov, ktorí zostali v pevnosti a vzdali sa. Turci pred 22 rokmi dovolili obrancom slobodne odísť, kým teraz ich žiadosť neakceptovali. Z celej tureckej posádky zostalo nažive popri ženách iba dvesto zajatcov.⁹⁶ Ženy potom predali po sto zlatých alebo po sto rišských toliaroch.⁹⁷

Tým sa definitívne ukončilo osmanské panstvo nad juhozápadným Slovenskom. Územie Podunajskej nížiny bolo ohrozené celých 155 rokov. Pôsobenie Turkov sa odrazilo aj v živote našich obcí. Podľa 92 stranového súpisu (tzv. *Consignatio*) obcí po vydobytí Nových Zámkov bola situácia v okolí žalostná. V šurianskom panstve našli súpisovia v Križovanoch 12 vysídlených usadlostí a iba konštatovali, že v ich chotári sa nachádza orná pôda a lúky, ktorých hodnotu odhadli na 1800 zlatých.⁹⁸ Ešte horšie bol na tom Svätý Jur, o ktorom sa vyjadrili, že bol úplne spustnutý⁹⁹ a o Mederi (Palárikove) sa ani nezmienujú.

Obce v okolí pevnosti to mali najťažšie, z okolitých boli vyludnené osady Lék, Gúg, Ďorok, Ňárhíd (všetky na území dnešných Nových Zámkov), pevnosti a mestá Šurany a Kolárovo, ďalej dediny Kostolný Sek, Imeľ, Hul, Mojzesovo, Hurbanovo, ale aj neďaleké Andovce, Zemné

⁹⁶ MATUNÁK, Život a boje, s. 282.

⁹⁷ Tamže, s. 284. Rokom 1663 až 1685 sa vyčerpávajúco venoval prof. Blaškovič. Viď BLASKOVICS, Josef. Nové Zámky pod osmansko-tureckou nadvládou (1663 – 1685). 2. časť. In *Castrum Novum*, 1990, č. 4, s. 17-112; tenže. Nové Zámky pod osmansko-tureckou nadvládou (1663 – 1685). 3. časť. Podrobný súpis Novozámockého ejáleta. In *Castrum Novum*, 1991, č. 5, s. 22-159.

⁹⁸ *Keresztur 12 (unbewohnt sessiones)*. MOL, Urbaria et Conscriptioes, N° 10 : 2, Consignatio, 1685, p. 47-48.

⁹⁹ *St: Georg ist verwisstedt ganz ordt*. MOL, Urbaria et Conscriptioes, N° 10 : 2, Consignatio, 1685, p. 51-52.

atď.¹⁰⁰ Obyvateľstvo trpelo častými útokmi, preto sa buď skrývalo alebo opustilo svoje domy a odchádzalo do susedných obcí, či ešte ďalej. Historička H. Markusková situáciu opísala takto: „*Osmani pri svojich útokoch využívali psychológiu strachu, ich primárnym cieľom bolo donútiť obyvateľov platiť dane, keďže to bol jediný zdroj ich príjmu a preto dôsledne vyzývali obce, aby sa im podrobili. K vyludneniu pohraničných oblastí prispeli nielen boje, ale aj zajímanie ľudí a ich odvečenie do otroctva, istým percentom k tomu iste prispela aj migrácia ľudí a ich opúšťanie nebezpečných území.*“¹⁰¹

V roku 1694 sa Palárikovo znova spomína ako *praedium Puszta Meger*, teda ako kuriálny majetok zemepána alebo nejakej vrchnosti, na ktorom hospodárila. Chotár bol obrábaný a využívaný zo susedstva, preto bol považovaný za pustatinu. Pojem môžeme chápať aj ako *villa Meger cum curia*, teda nepoddanská osada so zvláštnymi povinnosťami, ktorej vlastníkmi boli viacerí príslušníci šľachty. Obec a hrad Šurany boli v roku 1685 vyludnené, jeho panstvo sa rozdelilo medzi vzdialené príbuzenstvo Tomáša Bosniaka v ženskej línii rodu.¹⁰² Jednotlivé časti potom začal v roku 1690 skupovať gróf Dominik Andreas von Kaunitz, pán Slavkova a Uherského Brodu, ktorému bolo v Uhorsku udelené domovské právo dva roky predtým. Kaunitz odkúpil z bývalého šurianskeho panstva celkovo 5/12, a to podiely od grófkoy Forgáčovej a rodiny Kohárovej, ktoré ležali v obvode dnešného Palárikova. Zaplatil spolu 4400 zlatých a doviedol sem nových obyvateľov z Moravy, keďže také rozsiahle majetky neboli dostatočne zaľudnené. Prísťahoval sem svojich osadníkov, ktorí začali budovať novodobú tradíciu.¹⁰³ Obyvatelia, ktorí tu zostali, nestačili na obrábanie pôdy chotára. Obec gróf premenoval na Nové Kounice.¹⁰⁴ Definitívnym majiteľom Palárikova, Križovian

¹⁰⁰ Niektoré menuje aj MARKUSKOVÁ, Helena. Sociálne pomery v novozámockom ejálete počas osmanskej nadvlády (1663 – 1685). In *Acta historica Neosoliensia. Vedecký časopis pre historické vedy*, 12/2009, Vol. 1-2, s. 36.

¹⁰¹ MARKUSKOVÁ, Sociálne pomery v novozámockom ejálete, s. 35.

¹⁰² Šurianske panstvo bolo rozdelené takto: 3/12 vlastnila grófkya Forgáčová, 2/12 rodina Koháryová, 3/12 Žofia Balaššová, vyd. Motešická, 3/12 gróf Peter Esterházi a 1/12 Kristína Barkóciová. Pozri SZABÓ, Kultúrna minulosť Palárikova, s. 116.

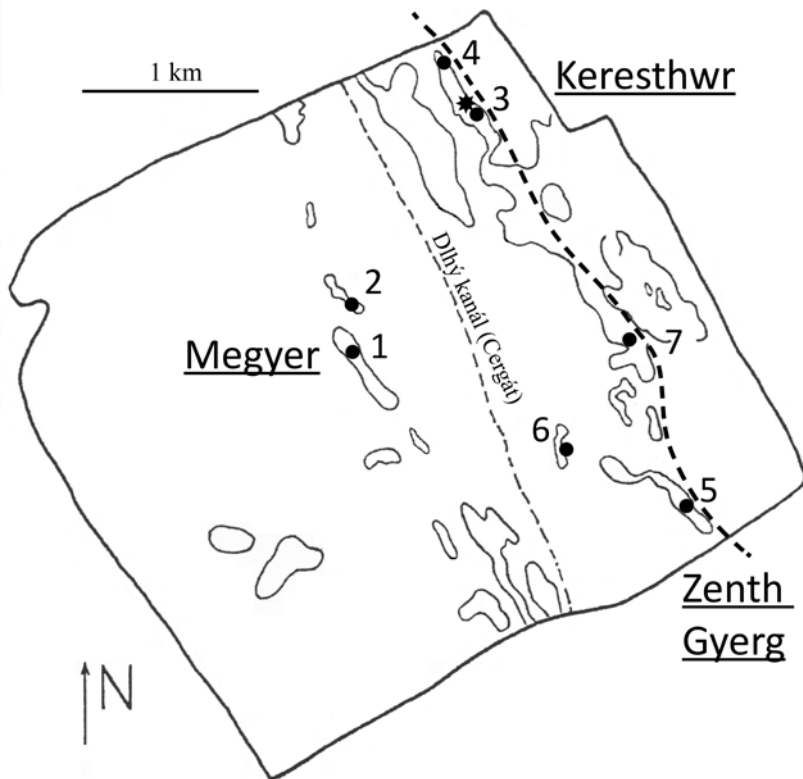
¹⁰³ KOLEČÁNI, Pamätný spis, s. 27.

¹⁰⁴ NOVÁK, Jozef. *Pečate miest a obcí na Slovensku*. II. Zväzok N-Ž. Bratislava : FiF UK, 2008, s. 86.

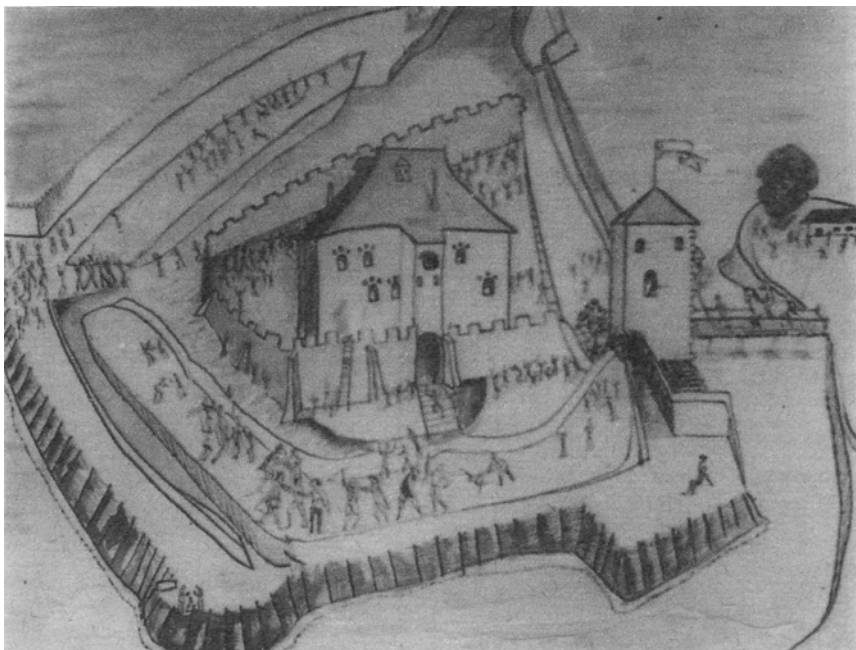
a Svätého Jura až do roku 1945 sa však nestal, lebo v roku 1739 ich odkúpil gróf Alexander Károlyi.

Čo možno o histórii troch obcí v tomto pohnutom období povedať na záver? Ich problematické susedstvo s Turkami začalo v roku 1530. Sporadické, ale intenzívne útoky mali za následok škody na obydliach a životoch, celkový pokles počtu obyvateľstva. Najničivejšie boli vpády v rokoch 1533, 1575, 1599 a iných, čo sa odráža aj v portálnych súpisoch. Najväčšie straty na životoch spôsobila pätnásťročná vojna, lebo v jej dôsledku sa dve obce pred rokom 1608 vyľudnili. V druhej polovici 16. storočia zanikol aj strážny hrádok v Križovanoch. Osada Svätý Jur sa nám už koncom 16. storočia v prameňoch nespomína. Začiatkom 17. storočia Palárikovo a Križovany mierne ožili. V mierových časoch 1606 – 1663 však žiadny väčší príliv obyvateľov nenastal, obce boli malé a pád Nových Zámkov v roku 1663 dielo skazy úplne dokonal. Pozemky potom skúpil „cudzinec“, ktorý si sem zo svojich moravských majetkov dovedol aj svojich poddaných.¹⁰⁵ Od príchodu moravských kolonistov datujeme moderné dejiny obce.

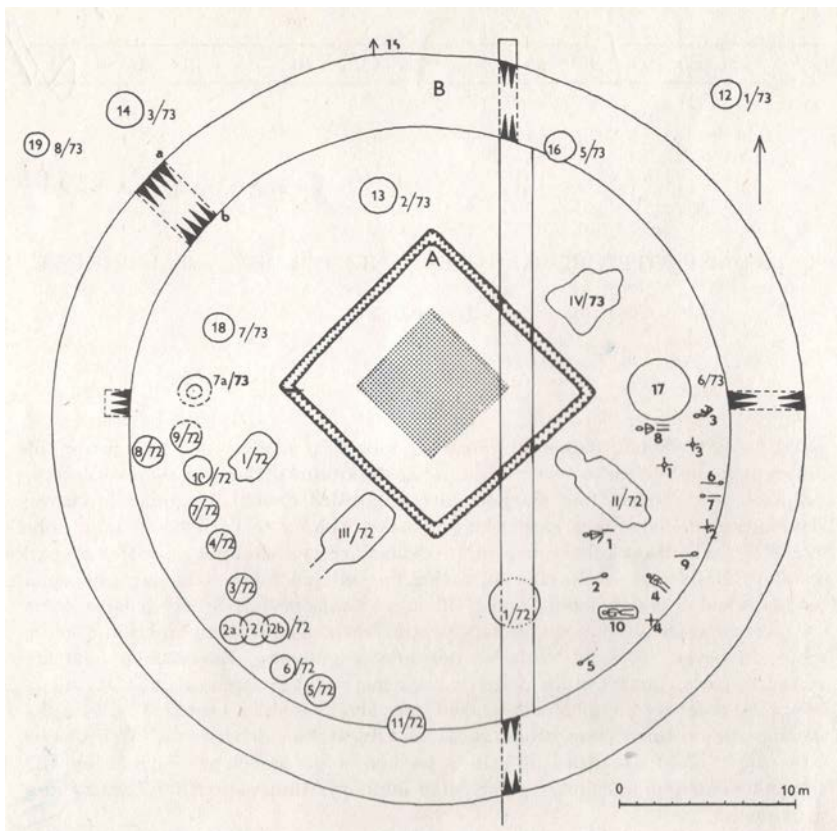
¹⁰⁵ Naša štúdia má ešte jednu ambíciu – opravu textu vydania obecnej monografie SZABÓ, Imrich. *Kultúrna minulosť Palárikova*. Nové Zámky : Crocus, 1997, s. 90-115.

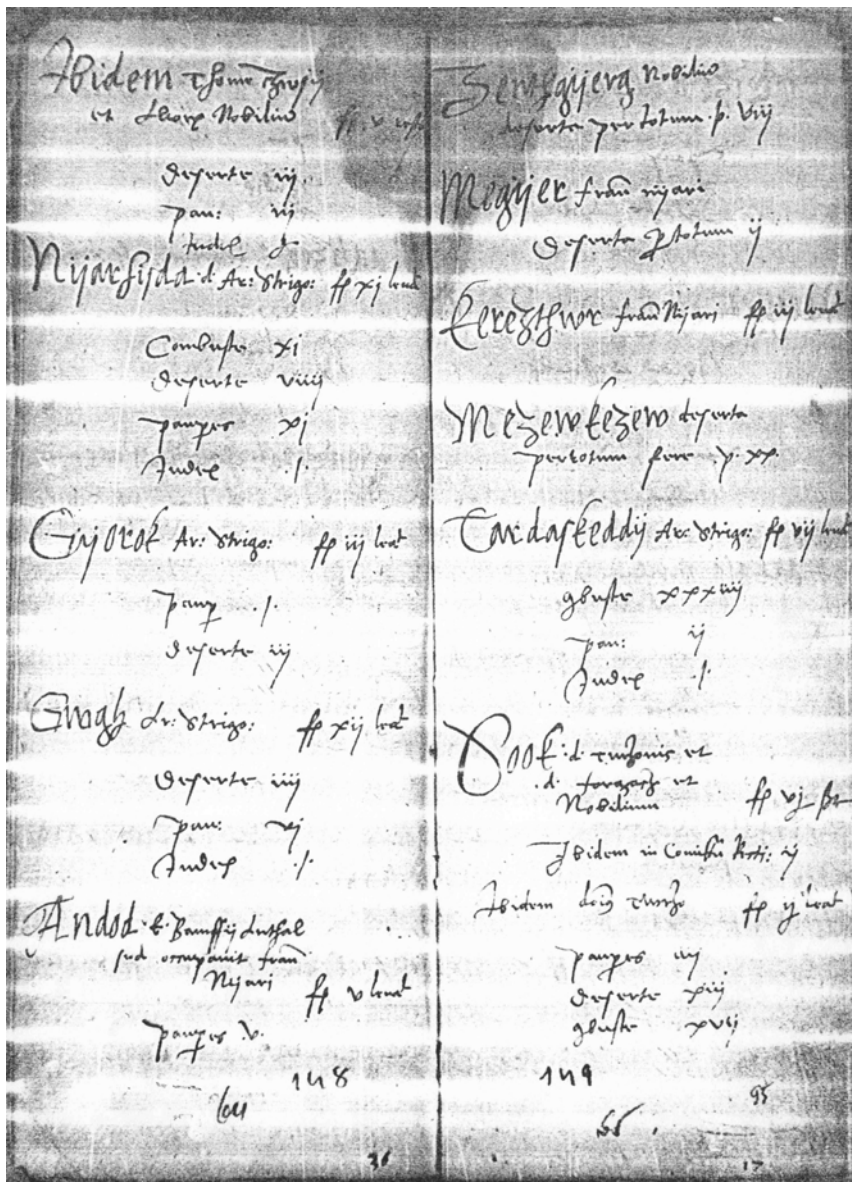
Obr. 1. Kataster obce Palárikovo, plán archeologických lokalít (raný novovek).

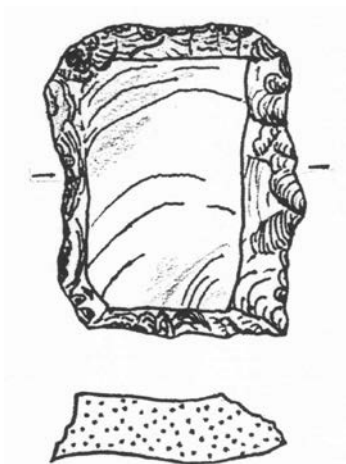
Obr. 2. Dobový pohľad na Šuriansky hrad, kresba dnes neexistujúcej stavby.

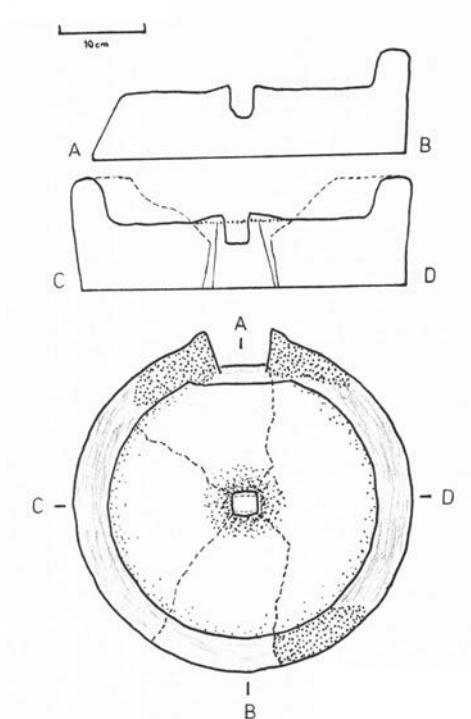
Obr. 3. Kopcová remíza: plán protitureckej opevnenej polohy podľa J. Paulíka (1990).

Obr. 4. Portálny súpis Nitrianskej stolice z roku 1533, tri skúmané obce zapísané vpravo hore.

Obr. 5. Palárikovo – Drahy, stredoveké kresadlo rozmerov 30x40 mm.

Obr. 6. Palárikovo – Vršok, ležiak kamenného žarnova s vonkajším priemerom 385 mm.

Summary

Emotional destiny of three villages during the Turkish hegemony. Exploration of the Palárikovo cadastre history

With example of selected medieval villages, we would like to illustrate the life along the Hungarian-Turkish borders and the way how people had survive there at complicated times full of threat. We can make this effort since this territory has been relatively well archeologically researched and we have enough written reports about its settlement in the 16th century. All three medieval villages being subject to the research are located in the bounds of current town Palárikovo currently with approx. 5000 inhabitants (district Nové Zámky, Slovakia).

Citizens' live was concentrated in the bounds of current Palárikovo on three central areas at the beginning of the 16th century. The history confirmed existence of medieval villages Palárikovo (*villa Meger*), Križovany (*villa Kerezthur*) and Svätý Jur (*possessio Zenthgergh*), mentioned in the written deeds also at the beginning of the modern times. They belonged to the Šurany castle dominion. Their complicated neighborhood with the Turks began in 1530. Sporadic but intensive attacks resulted in damaged houses and lives up to total reduction of inhabitants' headcount. The most destructive invasions were reported in years 1533, 1575, 1599 and later that is also reflected in the lists of ports. 15-years taking war caused major fatalities; two villages were completely unmanned before year 1608. Guard castle at Križovany was demolished in the 2nd half of the 16th century. Settlement Svätý Jur disappeared from the chronicles at the end of the 16th century. Palárikovo and Križovany were slightly revived at the beginning of the 17th century. During peaceful period of years 1606 – 1663, significant inflow of inhabitants wasn't reported; the villages were small with low headcount and the destruction was completed by Turkish annexing of the neighboring fortress Nové Zámky in 1663. The cadastre was bought as lands by a „foreigner“ from Moravia, Dominik Andreas von Kaunitz, who brought his villains with from his Moravian property. The modern history of current village has been date since arrival of the Moravian settlers after year 1690.